

ФРЕЙМОВІ СТРУКТУРИ ОПИСУ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН У ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

Козак С. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології*

Волинський національний університет імені Лесі Українки

пр. Волі, 13, Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0001-6967-7413

kosaksofia@yahoo.com

Ключові слова:

*міжособистісні стосунки,
спілкування, взаємна
діяльність, відносини,
контакт.*

Статтю присвячено дослідженню фреймових структур на позначення людських взаємин у художньому дискурсі. Фрейми розглядаємо як когнітивні утворення, мовним вираженням яких є фреймові структури. Базовими компонентами фреймів є термінали. Фреймові структури кваліфікуємо як об'єднання лексико-синтаксичних структур, що представляють відповідні фрейми в дискурсі. Ключовими компонентами фреймових структур є термінальні елементи, через які відбувається мовна реалізація терміналів відповідних фреймів. Аналіз фреймових структур, що описують стосунки між персонажами літературно-художнього дискурсу, було здійснено на основі фрейму 'Людські взаємини'. Цей фрейм розглядаємо як когнітивну структуру, яка представляє категоріальні знання про людські взаємовідносини, що проявляються у взаємному впливові, який особи чинять один на одного в процесі комунікації та обопільної діяльності. На основі визначень із словникових джерел виділяємо ключові компоненти, що складають термінали фрейму 'Людські взаємини': VERBINDUNG / Зв'язок, KONTAKT / КОНТАКТ, GEGENSEITIGER EINFLUSS / Взаємний вплив, INNERER ZUSAMMENHANG / Внутрішній взаємозв'язок, KOMMUNIKATION / Спілкування, GEMEINSAME AKTIVITÄT / Спільна діяльність, WECHSELSEITIGES VERHÄLTNIS / Взаємні відносини. Аналіз фреймових структур на позначення людських взаємин виконано на матеріалі роману німецького письменника Б. Шлінка «Читець» (Der Vorleser). Досліджено когнітивно-прагматичні особливості зазначених фреймових структур, визначено їх роль в інтерпретації авторської прагматики в літературно-художньому дискурсі. Мовна реалізація фрейму на позначення міжособистісних стосунків відбувається за посередництвом термінальних елементів, що наповнюють фреймові структури в досліджуваному творі. Встановлено, що фреймові структури, які описують людські взаємовідносини, мають велике значення у змалюванні персонажів твору, розкриваючи перед читачем цілий спектр їхніх емоцій та почуттів, що дає змогу авторові підкреслити неоднозначність, контрастність та суперечливість людської природи.

FRAME STRUCTURES DESCRIBING PEOPLE'S RELATIONS IN LITERARY DISCOURSE

Kozak S. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
Voli Ave., 13, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6967-7413
kosaksofia@yahoo.com*

Key words: *interpersonal relations, communication, mutual activity, relations, contact.*

The article is devoted to the study of frame structures for the denoting of human relationships in artistic discourse. We consider frames as cognitive formations, the linguistic expression of which are frame structures. The basic components of frames are terminals. We qualify frame structures as a combination of lexical and syntactic structures that represent the corresponding frames in the discourse. The key components of frame structures are terminal elements, through which the language implementation of the terminals of the corresponding frames takes place. The analysis of frame structures describing the relations between the characters of the fiction discourse was carried out on the basis of the frame 'PEOPLE'S RELATIONSHIPS'. We consider this frame as a cognitive structure that represents categorical knowledge about human relationships, manifested in the mutual influence that individuals exert on each other in the process of communication and mutual activity. Based on the definitions from dictionary sources, we identify the key components that make up the terminals of the frame 'PEOPLE'S RELATIONSHIPS': VERBINDUNG / CONNECTION, KONTAKT / CONTACT, GEGENSEITIGER EINFLUSS / MUTUAL INFLUENCE, INNERER ZUSAMMENHANG / INNER INTERRELATION, KOMMUNIKATION / COMMUNICATION, GEMEINSAME AKTIVITÄT / COMMON ACTIVITY), WECHSELSEITIGES VERHÄLTNISS / MUTUAL RELASHINSHIP. The analysis of frame structures denoting human relationships was performed on the material of the novel by the German writer B. Schlink "The Reader" ("Der Vorleser"). The cognitive-pragmatic features of the named frame structures are studied, their role in the interpretation of the author's pragmatics in the literary fiction discourse is determined. The linguistic realization of the frame denoting interpersonal relations takes place with the means of the terminal elements that fill the frame structures in the researched work. It has been determined that the frame structures describing human relationships are of great importance in portraying the characters of the work, revealing a whole range of their emotions and feelings to a reader, which allows the author to emphasize the ambiguity, contrast and contradiction of human nature.

Постановка проблеми. Сучасний стан лінгвістичних досліджень вимагає комплексного підходу до вивчення мовних явищ. Особливо плідною є взаємодія комунікативної, когнітивної та антропоцентричної парадигм. Кожна з них сформувала власну сферу дослідження, визначила цілі, окреслила специфічні завдання й моделі їх реалізації. З огляду на важливість кожної з цих методологічних парадигм особлива увага в цьому дослідженні приділяється когнітивному аналізу, оскільки саме у сфері когнітивної науки зародився феномен, який став об'єктом нашого дослідження. Це теорія фреймів, яка, пройшовши певні етапи розвитку, починаючи з розгляду фреймових структур як суто

когнітивних утворень у психології, згодом набуває лінгвістичного статусу, де фрейми є сукупністю мовних одиниць, що наближає це явище до теорії семантичного поля, яка за своїми характеристиками належить до лінгвістичних явищ [Козак, 2007, с. 257]. Як бачимо, дослідження дискурсу здійснюється не лише з позицій традиційного лінгвістичного аналізу, але й фреймового, спрямованого на розгляд фреймових структур, які зумовлюють послідовність і якість викладу текстового матеріалу, а також беруть участь в актуалізації авторської прагматики [Козак, 2018, с. 160].

Своїм входженням у мовознавчу сферу теорія фреймів завдячує передусім Ч. Філмору, який пер-

шим звернув увагу на її суттєве значення для лінгвістики. У численних працях цього вченого, починаючи з 1975 року [Fillmore, 1975; Fillmore, 1982; Fillmore, 1987 та ін.] неодноразово йдеться про необхідність використання теорії фреймів (у розумінні М. Мінського [Minsky, 1977; Minsky, 1981]) у дослідженні з лексичної семантики й аналізу тексту. Водночас проблематика актуалізації фреймів у мовленні (усному та писемному) залишається на сучасному етапі розвитку мовознавства недостатньо вивченим. У художньому дискурсі, зокрема, малодослідженим зостається питання ролі та мовної реалізації фреймів на позначення людських взаємин у змалюванні літературних героїв.

Мета статті. Метою статті є аналіз фреймових структур, що описують взаємовідносини між людьми, та визначення їх ролі в розкритті авторських інтенцій у німецькомовному художньому дискурсі, представленому романом німецького письменника Бернхардта Шлінка *Der Vorleser* / «Читець».

Об'єктом дослідження є фрейми та фреймові структури на позначення міжособистісних стосунків у літературно-художньому дискурсі.

Предмет дослідження становлять фреймові структури 'ЛЮДСЬКІ ВЗАЄМИНИ' в романі Б. Шлінка *Der Vorleser*. Вибір цього твору для аналізу фреймових структур, які позначають людські взаємовідносини, зумовлений тим, що тема міжособистісних стосунків посідає одне із чільних місць серед інших сюжетних ліній твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу фреймових структур на позначення людських взаємовідносин у художньому дискурсі послуговуємося термінами «фрейм», «фреймова структура», «термінал» і «термінальний елемент». *Фрейм* і *термінал* є когнітивними утвореннями, а *фреймова структура* та *термінальний елемент* – їх мовними корелятами. *Фреймові структури* кваліфікуємо як об'єднання лексико-синтаксичних структур, що представляють відповідні фрейми в тексті.

Фрейм 'ЛЮДСЬКІ ВЗАЄМИНИ' розглядаємо як когнітивну структуру, в основі якої лежать категоріальні знання, зафіксовані в лексикографічних джерелах. У дослідженні застосовано лексикографічний метод, за допомогою якого визначено базові термінали фрейму: VERBINDUNG / Зв'язок, KONTAKT / КОНТАКТ, GEGENSEITIGER EINFLUSS / Взаємний вплив, INNERER ZUSAMMENHANG / Внутрішній взаємозв'язок, KOMMUNIKATION / Сплкування), GEMEINSAME AKTIVITÄT / Сумісна діяльність, WECHSELSEITIGES VERHÄLTNIS / Взаємні відносини [Козак, 2022, с. 78].

Аналіз фреймових структур на позначення людських взаємин виконано на матеріалі роману видатного німецького письменника Бернхарда Шлінка *Der Vorleser* («Читець»). Головні персонажі твору – це п'ятнадцятирічний школяр Міхаель Берг і тридцятишестирічна кондукторка трамвая Ганна Шміц. За сюжетом, хлопець знайомиться з Ганною, і між ними виникає дружба,

яка із часом переростає в кохання. Ганна просить Міхаеля регулярно читати їй книжки. Міхаель погоджується, навіть не здогадуючись про те, що за цим проханням стоїть факт, який жінка приховала від нього, – свою неписьменність. Через кілька місяців вона раптово зникає. Пізніше студент юридичного факультету Міхаель опиняється на суді над колишніми наглядачами концтабору «Освенцим». Серед підсудних він впізнає Ганну. Її та інших жінок-наглядачів звинувачують у тому, що вони не відкрили двері церкви під час пожежі, спричиненої нацистським бомбардуванням, унаслідок якої заживо було спалено кілька сотень єврейських жінок, які там переховувалися. На підставі рапорту, нібито написаного Ганною, який став доказом її провини, суд виносить жінці вирок до довічного ув'язнення.

На прикладі цієї історії в романі *Der Vorleser* описано важливі події в житті німецького народу, зокрема в період, який самі німці позначають як трагічну сторінку своєї історії, болісне минуле, що тяжіє над їхніми головами й душами із часів закінчення Другої світової війни. Особливий акцент автор твору робить на такій рисі людської особистості, як персональна відповідальність, оскільки цей момент безпосередньо пов'язаний із міжособистісними стосунками [Козак, 2022, с. 79].

Концентрація фреймових структур на позначення людських взаємин у романі неоднорідна і знаходить вираження в широкому розмаїтті епізодів і сцен. Цілі розлогі абзаци містять фреймові структури, що описують стосунки й обґрунтовують авторські висновки стосовно взаємовідносин між людьми. Деякі з них крізь призму сприйняття головним героєм реальності фактично розкривають процес пізнання автором однієї з істин, що полягає в банальному прагненні людини налагоджувати стосунки з іншими заради власної користі. Це добре видно на прикладі фреймової структури, яка описує здогадки головного персонажа щодо справжнього ставлення до нього Ганни, яка приховала свою неписьменність, та її істинних намірів у стосунках із ним: *Beim Nachdenken über Hanna, Woche und Woche in denselben Bahnen kreisend, hatte sich ein Gedanke abgespalten, hatte seinen eigenen Weg verfolgt und schließlich sein eigenes Ergebnis hervorgebracht. Als er damit fertig war, war er damit fertig – es hatte überall sein können oder jedenfalls überall da, wo die Vertrautheit der Umgebung und Umstände zulässt, das Überraschende, das einen nicht von außen anfällt, sondern innen wächst, wahrzunehmen und anzunehmen* [Schlink, 1995, с. 126]. / *Коли я думаю про Ганну, тиждень за тижнем, одна з думок, кружляючи в одному й тому ж потоці, відділилася, ідучи своїм власним шляхом, і врешті-решт дала свій результат. Вона зробила це несподівано – результат міг бути де завгодно або, у всякому разі, там, де знайома оточення та звичні обставини дозволять сприйняти й допустити те неочікуване, що накладається на тебе не згори, а росте зсередини.*

Усвідомлення того, що Ганна неписьменна, та викриття її корисливих намірів стало справжнім шоком для головного героя. За допомогою вдало підбраного термінального елемента *das Überraschende, das einen nicht von außen anfällt, sondern innen wächst / те неочікуване, що накладається на тебе не згори, а росте зсередини* автор передає шокуєчий стан Міхаеля, спонукаючи читача переживати разом із героєм.

Аналізуючи фреймові структури, спостерігаємо, що їх актуалізація в дискурсі може відбуватися як експліцитно, так і імпліцитно. Експліцитна актуалізація реалізується через вербалізовані міркування, імпліцитна – через підтекст. Експліцитне представлення спостерігаємо на прикладі опису думок героя під час судового процесу. Раніше він думав, що зрадив Ганну і тим самим змусив її поїхати, але потім розуміє, що вона зробила це, оскільки боялася викриття своєї неписьменності. Однак головний герой продовжує почувати провину стосовно цієї жінки, вважаючи, що головна причина цьому – його закоханість у неї: *Und wenn ich nicht schuldig war, weil der Verrat einer Verbrecherin nicht schuldig machen kann, war ich schuldig, weil ich eine Verbrecherin geliebt hatte* [Schlink, 1995, с. 129]. / *А якщо я не винен, бо зрада стосунків до злочинниці не може робити людину винною, то був винен лише тому, що кохав її.*

Наведена фреймова структура описує переломний момент у житті головного героя: вперше він починає іменувати свою кохану злочинницею. З погляду фреймового аналізу цей епізод важливий ще й тому, що тут спостерігаємо переплетення терміналів фрейму ‘ЛЮДСЬКІ ВЗАЄМИНИ’, виражене через використання термінальних елементів *Verrat / зрада, lieben / кохати, schuldig / винний*, що передають сум’яття в душі персонажа, його збентеження від кохання, яке не приносить радості, а, навпаки, змушує відчувати себе певною мірою співучасником злочину.

Роман *Der Vorleser* наповнений фреймовими структурами, які описують фантазії героїв, пов’язані з їхніми безпосередніми взаємними стосунками, як-от: *Das schlimmste waren die Träume, in denen mich die harte, herrische, grausame Hanna sexuell erregte und von denen ich in Sehnsucht, Scham und Empörung aufwachte. Und in der Angst, wer ich eigentlich sei...* [Schlink, 1995, с. 139] / *Найстрашнішими були сни, де жорстока, владна, люта Ханна сексуально збуджувала мене, і від яких я прокидався, відчуваючи нестримне бажання, сором та обурення. А також страх від усвідомлення того, що я, все-таки, за людина...* Як бачимо, Міхаелеві, який живе спогадами, часто сниться Ганна в образі жорстокої наглядачки концентраційного табору, ким вона, власне, і працювала під час війни. Причому термінальні елементи, що описують суворий характер жінки (*harte / жорстока, herrische / владна, grausame / люта*), напряду свідчать про її жорстоке ставлення до людей і, незважаючи на всю парадоксальність ситуації, породжують у Міхаеля сексуальні бажання (*sexuell erregte*).

Як уже зазначалося, фреймові структури, що зображають стосунки між персонажами твору, можуть містити експліцитні маркери опису цих взаємин. Так, наступний фрагмент завдяки термінальним елементам *verstehen / розуміти* та *verurteilen / засуджувати* яскраво демонструє прагнення Міхаеля зрозуміти і в такий спосіб виправдати жорстоке ставлення Ганни до людей під час її служби в концентраційному таборі: *Ich wollte Hannas Verbrechen zugleich verstehen und verurteilen. Aber es war dafür zu furchtbar. Wenn ich versuchte, es zu verstehen, hatte ich das Gefühl, es nicht mehr so zu verurteilen, wie es eigentlich verurteilt gehörte. Wenn ich so verurteilte, wie es verurteilt gehörte, blieb kein Raum fürs Verstehen. Aber zugleich wollte ich Hanna verstehen; sie nicht zu verstehen, bedeutete, sie wieder zu verraten. Ich bin damit nicht fertig geworden. Beidem wollte ich mich stellen: dem Verstehen und dem Verurteilen. Aber beides ging nicht* [Schlink, 1995, с. 148]. / *Я хотів зрозуміти і разом з тим засудити злочин Ганни. Але він був для мене надто жахливим. Коли я намагався його зрозуміти, в мене виникало відчуття, що я не можу засудити його так, як належить. Коли я засуджував його так, як належить, у мене не залишалось місця для розуміння. Але водночас я прагнув зрозуміти Ганну; не зрозуміти її означало знову зрадити. Я не був готовий до цього. Я хотів знайти правильне рішення як у розумінні, так і в засудженні. Але поєднання одного та іншого було неможливим.*

З розвитком подій у романі зростають обсяг і частота фрагментів, які містять фреймові структури, що описують стосунки між героями твору, при цьому роздуми автора на тему людських взаємин стають більш конкретними: *Manchmal denke ich, dass die Auseinandersetzung mit der nationalsozialistischen Vergangenheit nicht der Grund, sondern nur der Ausdruck des Generationenkonflikts war, der als treibende Kraft der Studentenbewegung zu spüren war* [Schlink, 1995, с. 161] / *Іноколи мені здається, що критичний підхід до нацистського минулого був не причиною, а тільки вираженням конфлікту поколінь, який сприймався тоді як рушійна сила студентського руху. У наведеній фреймовій структурі ключовою є лексична одиниця *Generationenkonflikt / конфлікт поколінь*, що представляє водночас обидва термінали фрейму ‘Людські взаємини’ – ‘Взаємини відносини’ та ‘Сплікування’. Саме завдяки використанню цього термінального елемента автору вдається висвітлити проблему непорозуміння воєнного та повоєнного поколінь, а читачеві – збагнути причини двоїстого ставлення Міхаеля до Ганни, який не в змозі ані зрозуміти, ані засудити її.*

Фреймові структури, що позначають людські взаємини, знаходять своє вираження впродовж усього твору. У кінці роману читач має можливість спостерігати розвиток взаємин стосунків між персонажами, що базуються на почутті любові. Причому це почуття охоплює як при-

страсть палкого кохання, так і глибоке духовне почуття, як-от любов батьків і дітей. Любов до батьків остаточно й безповоротно затвердила втягування дітей у батьківську провину: *Ich habe versucht, mich damit in den Zustand der Unschuld zu reden, in dem Kinder ihre Eltern lieben. Aber die Liebe zu den Eltern ist die einzige Liebe, für die man nicht verantwortlich ist. Und vielleicht ist man sogar für die Liebe zu den Eltern verantwortlich* [Schlink, 1995, с. 162]. / Я намагався довести себе цим до стану невинуватості, у якому діти люблять своїх батьків. Але любов до батьків – це єдина любов, за яку не відповідають. Чи, може, навіть за любов до батьків потрібно відповідати? Термінальні елементи *Liebe* / любов, *Unschuld* / невинуватість, *verantwortlich sein* / нести відповідальність є ключовими у наведеній фреймовій структурі, яка виражає авторські роздуми про сприйняття людиною вчинків, скоєних стосовно неї зокрема та до людства загалом. Письменник намагається донести до читача думку про те, що

не все у світі піддається людському розумінню. Очевидно, потрібно іноді сприймати речі такими, як вони є, і об'єктивно оцінювати події, що мали місце в історії людства.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що фреймові структури, які описують людські взаємини, мають велике значення у змалюванні персонажів твору, розкриваючи перед читачем їхні емоції й почуття, себто духовний світ, та допомагаючи авторові в реалізації його інтенцій щодо відтворення багатогранності характерів описуваних ним героїв, що надає літературно-художньому дискурсу особливої глибини та виразності.

Дослідження фреймових структур у німецькомовному романі показало, що аналіз художнього дискурсу – це складний процес, для ефективного здійснення якого потрібні енциклопедичні знання, інтерпретація ситуативних чинників і багато інших чинників, дослідження котрих може становити завдання майбутніх наукових розвідок у галузі когнітивної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козак С. В. Релевантність теорії фреймів у сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2007. № 3. С. 257–260.
2. Козак С. В. Роль фреймових структур на позначення зовнішності у відтворенні характерів та почуттів літературних героїв (на матеріалі німецькомовного художнього дискурсу). *Актуальні питання іноземної філології*. Луцьк, 2018. № 8. С. 160–164.
3. Козак С. В. Фрейм 'Zwischenmenschliche Beziehungen' у художньому дискурсі (на матеріалі роману Б. Шлінка). *Сучасні дослідження з іноземної філології* : зб. наук. праць. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 3–4 (21–22). С. 76–84.
4. Fillmore Ch. J. An Alternative to Checklist Theories of Meaning. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, 1975. P. 123–131.
5. Fillmore Ch. J. Frame Semantics. *Linguistic Society of Korea: Linguistics in the Morning Calm*. Berkeley, 1982.
6. Fillmore Ch. J. A Private History of the Concept 'Frame'. *Concepts of Case*. Tübingen, 1987. P. 28–36.
7. Minsky M. Frame-System Theory. *Thinking*. Cambridge : Mass, 1977. P. 355–376.
8. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge. *Mind Design*. Cambridge, 1981. P. 95–128.
9. Schlink B. Der Vorleser. Zürich : Diogenes Verlag, 1995. 287 S.

REFERENCES

1. Fillmore, Ch. J. (1975). An Alternative to Checklist Theories of Meaning. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley. 123–131.
2. Fillmore, Ch. J. (1982). Fillmore Ch. J. (1982). Semantics. *Linguistic Society of Korea: Linguistics in the Morning Calm*. 111–138.
3. Fillmore, Ch. J. (1987). A Private History of the Concept 'Frame'. *Concepts of Case*. 28–36.
4. Kozak, S. V. (2007). Relevantnist teoriyi freymiv u suchasniy lingvistytsi [The Relevance of the Frame Theory in the Modern Linguistics]. *Naukovyy visnyk Volynskogo derzhavnogo universytetu imeni Lesi Ukrayinky* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn State University]. № 3. 257–260.
5. Kozak, S. V. (2018). Rol freymovyh struktur na poznachennya zovnishnosti u vidtvorennyy harakteriv ta pochuttiv literaturnykh geroyiv (na materialy nimetskomovnoho hudozhnyogo dyskursu) [The role of the frame structures denoting appearance in the representation of the characters and feelings of the literary heroes (on the material of the German-language discourse)]. *Aktualni pytannya inozemnoyi filologiyi* [Current issues in foreign philology]. № 8. 160–164.
6. Kozak, S. V. (2022). Freym 'Zwischenmenschliche Beziehungen' u hudozhnyomu dyskursi (na materialy romanu B. Shlinka) [The frame 'Zwischenmenschliche Beziehungen' in the fiction discourse (based on the material of the novel by B. Schlink)]. *Suchasni doslidzhennya z inozemnoyi filologiyi* [Modern research on foreign philology]. Vol. 3–4 (21–22). 76–84.
7. Minsky, M. (1977). Frame-System Theory. *Thinking*. 355–376.
8. Minsky, M. (1985). Framework for Representing Knowledge. *Mind Design*. 95–128.
9. Schlink, B. (1995). Der Vorleser [The Reader]. 287.